ցուց ուղղած մէկ Թուղթը աւելի յարգի կհամարի քան Ակկերոնէն լսած հռչակաւոր ճառախօսութիւնները։

Ի՞նչ է արդեօք ասոր պատճառը, քըրիստոնեայք։ Այսն զի Պօղոսը հնարքներ ունի համոզելու, թէ Յունաստանը ուսուցիչ չէ, և Հռովմ բան չէ սովրած։ Այն գերբնական զօրութիւնը, որ ի վեր ուղղել կյաջողի մարդկային մըտքերը, զոր հպարտները կարհամարհեն, այն զօրութիւնը սփռած խառնուած է որա խօսքերուն վսեմական պարզութեանը հետ . . . ։

Եւ ինչպէս դաշտի մէջ վազող մեծասաստ գետը տակաւին իւր հետ կունենայ այն սաստկագին և բուռն զօրութիւնը, զոր առած էր լեռներէն, յորոց կըղխի, նոյնպէս սրբոյն Պօղոսի գրուածոց մէջ պարունակուած երկնաւոր առաքինութիւնը՝ նոյն իսկ ոճոյ պարզութեանը հետ՝ կպահպանէ այն երկնային զօրութիւնը, յորմէ իջած է։

(Պ--է-է)

Թարգմ. ի Գաղղիականէ
ՀԱՅԿՈՐԴԻ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ
ՅԵԳԻՊՏՈՍ․

Յառաջնումն տուաք համառօտ զանցս ճանապարհորդութեան մերոյ ի Կոստանդնուպօլիս, ընդ քաղաքն վաճառաշահս և հայաժողովս, ընդ որս անցանել կայր մեզ ի Կարնոյ ցՏրապիզոն, յորս մարդասիրեցաք ի մերայնոց. և զոր անդ ի մայրաքաղաքին զհամազգեաց մերոց մեծամեծաց հակառակ կուսակցութիւնս մասնաւորաց հայորերույն, և զոմանց հոգեւորականաց ըստ Աղգիս անբաղդութեան վիճակելոց եկեղեցւոյս մերոյ, զորոց շատ է յառաջնումն ընթեռնուլ գլխի։

Աստանօր կարգեմք զանցս ճանապարհորդութեան մերոյ ի Կոստանդնուպօլսոյ յԵգիպտոս ընդ Դարդանէլեան նեղուց, ընդ Հելլէսպոնտոսն կոչեցեալ. ընդ որ Մարմարայ ի Միջերկրականն խառնի ծով. ընդ որ և մեք նաւեցաք ի Զմիւռնիա, և անտի յԵգիպտոս յԱղէքսանդրիա, ուր ի հնումն երբեմն մերս Խորենացի յունականն ընթացեալ զհետ բարբառոյ, յոր- մէ և անդր ի Գահիրէ՝ անյաջող հողմով նաւարկութիւն ընդ Նեղոս, որ ոչ սակաւ նեղեաց զմեզ յիւրում նուազութեան ջուրց, զի ժամանակ տեղատուութեան էր այնորիկ։

Կարի ցուրտ էին աւուրքն, յորժամ յերկուսն Նոյեմբերի 1853 ամի, ճանապարհ եբաց շոգենաւն ի Կոստանդնուպօլսոյ ընդ ծով Մարմարայ. գիշերն ողջոյն ընթանայր սրընթաց և խորտակէր զալիս ջուրցն մկանանց դիզելոց զառաջեաւ ի շնչելոյ հողմոցն ցրտութեան։

Յառաւօտել գիշերոյն խաղաղանայր նաւն ի նեղուց անդր Հելլէսպոնտոս. ուր քաղաքն կոչեցեալ Չանաքգալէ, յարեւելից ծովուն Ասիական կողմանն. և ահա զեղան ի նաւ անդր նաւաստիք մակուկաց, որք բերէին ոմանք ճանապարհորդս, այլք վաճառս և կէսք կերակուրս ի վաճառել։

Հազիւ յապաղեցաւ աստ շոգենաւն տալ և առնուլ վաճառս. ուստի ապա նաւեցաք առանց հողմոց բռնութեան ընդ նեղուցն որ իջանէր ի հարաւ կոյս, յորում երկուստեք մերձ էին ցամաքն լեռնոտք և անտառոց ծառովք կանաչացեալ իբրև յաւուրս ամարայնի. — Արշիպեղագոսն էին այսոքիկ, հարիւրաւոր կղզիք ի ծովու մերձաւորք իրերաց ո՛ր գիւր և ո՛ր սեպացեալ բլրովք. ընդ երեկս անձրևէին երկինք. երեսք հաստատութեան էին մրրկալիցք. զի իբրև ի գարնան առանց հողմոյ խաղային ամպք ի հաստատութեան, և ընդհանուր անձրևէր: Գիշերն ողջոյն միգապատ էր երկինք. բայց շոգենաւ մեր աներկիւղ իբրև ի գետ հերձանէր զջուր և արագ արագ չափէր զերկարութիւն Եգեան ծովուն: Զլիններորդ ժամաւ հազիւ թէ շիթք անձրևաց բերէին զքուն ծանրացելոց աչաց յաւէտ յընդդիմահարութենէ գործեաց նաւուն իբրև յահեղ կռանահարութենէ գարբնոցաց:

Չև անցեալ գրեթէ ժամս երկուս, դադարեալ էին ամենայն շռնչիւնք, և նաւն խաղաղեալ ի ծովու ի հանդիպոյ Զմիւռնիոյ յընդարձակ նաւահանգստին, յորժամ բացան աչք մեր և տեսաք զմեզ ի յունական սահմանին. և ընդ արշալուսն առաւօտու շրջապատեցին զնաւն մակոյկք քաղաքին թափել զբեռինս: Ի խըռան անդ բազմութեան նաւորդաց ծանօթս ետ յանկարծ նախածանօթն իմ Յովհաննէս Մարկոսեան եկեալ ընդ առաջ մեր ի կողմանէ Գաբրիէլ Եպիսկոպոսի Առաջնորդին Եգիպտոսի, որ ըստ հրաւիրանացն մեզ իշխանացն Գահիրէի հայր գալստեան իմում անդ ի Զմիւռնիա, ընդ որում եկեալ ի նաւէ, գնացի յողջոյն Առաջնորդին:

Կալով աստ ի Զմիւռնիա շաբաթ մի ողջոյն, հիւր եղէ ի տան Ստեփաննոսի Խալֆայեանց մեծի իշխանին. ուր ո՛չ սակաւ տեսաք մարդասիրութիւն և ի մերայնոց ամենից ծանօթից և անծանօթից:

Ապա ի կիւրակէի աւուր ընդ երեկս մտաք աստի ի շոգենաւ ընդ Գաբրիէլ Եպիսկոպոսին. ո՛չ սակաւ ուղեկիցք եղեն մեզ ի քաղաքացւոցն մինչ ի նաւ անդր. որոց տուեալ ողջոյն հրաժարական, մեկնեցաք ի նաւահանգստէն ի կէս ժամու գիշերոյն, յորում փոքր ինչ խռովէր ծովն:

Ընդ ճանապարհն ողջոյն թուէր մեզ ի գարնանային աւուրց մտանել յամարայինն. զի ի չորեքշաբաթի աւուր յորում եկաք ի ցամաք յԱղէքսանդրիա, շոգ սաստիկ կալաւ զմեզ, մինչ ի նաւ անդր ո՛չ ժուժել մեզ կալ ի հանդերձ ձմերայնի:

Աստ յամեցաք զաւուրս չորեքտասան. յորս ազգային գործոց ընթացիցն կամեցեալ խնամ ցուցանել Առաջնորդին, փոխեաց զհին գործակալս եկեղեցական կալուածոց. և յառաւելն յառաջընթացութիւն վարժատան Ազգայնոց տեղւոյն՝ կարգեաց վարժապետ ի նմին զՅովհաննէս Մարկոսեան Զմիւռնացի եկեալն ընդ մեզ, որ չգիտելով Հայերէն դպրութիւն, խոստանայր գաղղիական լեզուի օժանդակութեամբ, որում հմուտ էր, մարզել զմանկտին ի հայրենի բարբառ. որոյ զքերականական հոլովս ինչ նորոգ թօթովէր. զիա՛րդ և իցէ, առ ի չգոյէ զերագունին,

շատացաք գաղղիականն շաւղօք ի մերն արուեստից զաշակերտսն ընթացուցանել շաւիղ, երբ պարտ էր մերոյն օտարին բարբառոյ զհետ ընթանալ:

Կարգեալ Առաջնորդին փոխանորդ ինջեան աստ յԱղեքսանդրիա զՊաղարոս Տէր Գասպարեան Զմիւռնացի, և ի ձեռն տուեալ նորա զվերակացութիւն ազգային կալուածոց եկեղեցւոյն և աթոռոյն Երուսաղէմի, զոյր զհասն դարձուցեալ էին յօգուտ Ազգին յաւուրց մտանելոյ Առաջնորդութեան Եգիպտոսի Հայոց ընդ Պատրիարգական իշխանութեամբ Կոստանդնուպօլսոյ, ի վեցերորդում աւուր Դեկտեմբերի ճանապարհորդ եղաք ի Գահիրէ, նաւելով ընդ Նեղոս, ելանելով ընդ ջրանցսն ի վեր նորոգ շինեալն ի Մահմատ Ալի փաշայէն, կարի զուարթագին աւուրբք որպէս ի տօթագին աւուր ամարան ըստ սովորութեան երկրին. յորում թուէր մեզ ի գարնանային եղանակի ելանել յամարանոց. զի երկիրն բովանդակ դալարագեղ ծիծաղախիտ լինէր ի պտղաբնութեան անդ ծառոց, բուսոց և տնկոց. և մարգագետինքն համօրէն երկուստեք գետոյն սիգաւէտ կանաչացեալ ի սփիւռ տարածանէր ընդ համօրէն երկիրն դաշտային, և բերք ամենայն փութացեալ կապել զհասկ:

Աստի և անտի զափամբք գետոյն արկանէին դեղջէիցն տունք յաւուրս յաւուրս հաստուածեալ, ոչ կարի բացակայ ի միմեանց, ի հարթութեան դաշտացն շինուածք գծուծք և անձեւք. որք առ ի չգոյէ քարանց կառուցեալք են բովանդակ հողախռնշ կղմինտրօք, և շատք ես ի նոցունց, որք աղքատացն են բնակութիւնք, կիսով չափ յերկրի փորեալք և փայտածածկ արարեալ: Յամենայնի ի գիւղօրէս յայսոսիկ դիւրագիւտ ծառք են արմաւենիք, նարինջ և լիմոն. որով զարդարին պարտէզք համօրէն երկրին: Նեղոս որ զափունս իւր զարդարեալ է համակ գիւղօրէիւքս, զաւուրս եօթն ոչ եւ մեզ ճանապարհ յաջող առ բնութեան հարաւային հողմոյն, թէև քան ժամուց ճանապարհ միայն է նաւագնացութեամբ ընդ Աղեքսանդրիա և ընդ Գահիրէ:

Հասեալ ի 10 Դեկտեմբերի ժամանեալ ի Գահիրէ, հաստատեցաք զբնակութիւն մեր յԱռաջնորդարանի մերում ի պարըսպի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ ի խնամս մարդասիրութեան մերազանց և գերապատիւ Առաջնորդին: Իսկ գաղթականութիւն Ազգի մերոյ յԵգիպտոս՝ ըստ այսմ, զոր աստ ի Գահիրէ գրեցաք:

Գաղթականացն մերոց Ազգիս յաշխարհ Եգիպտոս՝ ի կարգելն մեր պատմագրութիւն զարգեան եղելոցն աստէն, ձեռնարկեցաք զառաջինն ի պատմութիւն Ազգիս, յորժամ Տեառն կամք եղև ձգել զմեզ աշխարհատեսութեամբ յԱփրիկէ, որպէս երբեմն զծերունին Խորնոյ, և նաւել ընդ Նեղոս մինչ ի քաղաք այր Գահիրէ, յորում արդ զսկիզբն առնեմք պատմութեան գաղթականութեան Հայոց Եգիպտոսի ի ճանապարհորդութեան մերում:

Այլ սակայն յԱզգային անդր մատենագրութեան սակաւ ինչ գտաք վէպս ի լուծումն հետազօտութեանց մերոց, և այն՝ արտաքոյ պատմութեան յայսմաւուրս, ի վարս պատմութեան վկայասիրին Գրիգորի. յորում կարի համառօտ ինչ յի-

շատակին յաղագս Ազգի մերոյ եղելոյ յԵգիպտոս նախ քան զամս 775. զի սա մինչ ի Հռովմայ դարձ առնէր յամի 1079, նաւեաց յԱղէքսանդրիա. և մնացեալ յԵգիպտոս (Մըսըր) գտանէ անդ զմեծ գաղթականութիւն Հայոց. ուր և եղանէ առ Սուլթան տեղւոյն և առ Խալիֆայն, և պատուի ի նոցունց: Եւ զի "Էր, ասէ, յայնմ ժամանակի յազգէս Հայոց ի Մըսըր՝ համարով երեսուն հազար, եւ նոցա (վկայասէրն) Եպիսկոպոս՝ զքուեր որդին իւր Գրիգոր անուամբ [1]), և ինքն . . եկն յարևելս ,,:

Աստի յայտ է ապաքէն, եթէ վաղուրեմն էին աստ բազմութիւնք գաղթական Հայոց՝ զորոց ժամանակի գաղթականութեանն ո՛չ ստոյգ վէպս տան պատմաբանք ազգիս. սակս որոյ և յայն բան վկայասիրին յեցեալ՝ զգործս նորա զԳրիգորի մերոյ Հայրապետի դնեմք ի հին պատմութեան գաղթելոյ մասին Ազգիս յԵգիպտոս:

Հայ աշխարհագիրն Ափրիկոյ ո՛չ կարէ հանել զժամանակ գնալոյ անդր Հայոց ի վեր քան զՎ. կայսերին. այլ զի յաւուրս նորա էին անդր տանց երեսուն հազարաց ըստ վերոյգրեալ բանին, դիւրին լինի ապա մակաբերել, եթէ Հայք կարի յառաջ ժամանակաւ գաղթեալ էին անդր. և զի ո՛չ ի միում ժամանակի այնքան մեծ բազմութիւն գերդաստանաց կարէին հաւաքիլ անդր, հաւաստի է ուրեմն, եթէ յայլ և այլ տեղեաց մեծի և փոքուն Հայոց հետզհետէ չուեալ իցեն. ըստ որում ո՛չ ուրեք յիշատակի բազմութիւն այնպէս միահամուռ գաղթեալ յԵգիպտոս առ պատմաբանս մեր. եթէ լեալ ևս իցեն, որպէս յետ բարձման պետութեանն Բագրատունեաց, այլ ո՛չ ուստեք գտանեմք զնոսին զեղեալս անդր. բայց թէ ի սահմանաց Կիլիկիոյ և Միջագետաց որք զնոսին կարծիցէ գաղթեալս, զայդ հաւանականաբար միայն ասել կարեմք։

Ի ներկայ յիշատակարանս Ազգիս ատանօր ի Գահիրէ՝ չգտանեմք երբէք նըշխարս մնացուածոց հնոյ բազմութեանն, և ո՛չ նշմարանք ինչ յարձանագիրս ըզբազմանալոյ նոցա այնպէս յԵգիպտական պետութեանն առ նախնեօք մերովք, և ո՛չ իսկ հետք յիշատակաց ի հնոց ժամանակաց. այլ որ ինչ են աստ յիշատակք սրբութեան քրիստոնէական նշանաց, ո՛չ անցանեն քան զ1606 թուական Փրկչին. այս ինքն ամք ընդ ամենն երկու հարիւր քառասուն և ինն։

Նախկին ապացոյց գաղթելոյ արդեան եղելոցն Ազգիս յԵգիպտոս՝ գտանեմք զհրովարտակն Մահմետականացն մարգարէի տուեալ յանուն Ազգիս Հայոց որպէս երևի՝ ի Բասրայ. որ օրինակն ունի արդ ժողովուրդս մեր հին Արաբացի բարբառովն, զոր և առնումք ի քննել։

(Ի յետոյ)

ԱԲԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

(1) Զսա յիշէ Ներսէս Լամբրոնացի ի Թուղթըն իւր առ Լևոն արքայ։